

PAPER DETAILS

TITLE: TÜRKİYE'DE KADININ ÖZGÜR VE ESİTLİKÇİ TOPLUM DÜZENİ ARAYISININ TARİHSEL
GELİŞİMİ: FEMİNİZM VE İSLAMÎ FEMİNİZMİN ÇALKANTILI SERÜVENİ

AUTHORS: Lütfi ARSLAN

PAGES: 404-423

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2837364>

**TÜRKİYE'DE KADININ ÖZGÜR VE EŞİTLİKÇİ TOPLUM DÜZENİ ARAYIŞININ
TARİHSEL GELİŞİMİ: FEMİNİZM VE İSLAMÎ FEMİNİZMİN ÇALKANTILI SERÜVENİ**

Dr. Lütfi ARSLAN*

ÖZ

Kadının toplumsal cinsiyet eşitliği ve hak arayışı meselesi 1945 tarihli Birleşmiş Milletler sözleşmesinde ilk kez yerini almıştır. BM tarafından 1975 senesi *Kadın Yılı* olarak kabul edilmiştir. 1975-1985 arası döneme “Kadının 10 Yılı” adı verilerek, BM tarafından kabul edilen *Kadına Karşı Ayrımcılığın Engellenmesi Sözleşmesi* (CEDAW) uygulamaya konulmuştur. XX. yüzyıl sonlarında İslam ülkelerinde batılılaşma/modernleşme hareketlerine bağlı olarak kadının inanca bağlı sosyal yaşamı ile kamusal alandaki statüsü tartışmaları İslamî feminizm söylemini ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de Tanzimat Dönemi’nden Cumhuriyet Dönemi’ne kadar feminizm-İslamî feminizm çerçevesinde kadının eşitlikçi toplum düzeni arayışı meselesinde din-inanç ve geleneksel tutum referanslı tartışmalar kadınların ortak bir noktada birleşmelerini engellemiştir. Cumhuriyet’ten sonra hükûmetler ile sivil toplum kuruluşları ve hatta ferdi çalışmalar konuyu siyasi ve sosyokültürel düzlemde başka boyutlara taşımıştır. Türkiye’de 1980’den sonra kadının hak arayışı konusunda yasal düzenlemeleri içeren uygulamalara daha fazla önem verilmiştir. Türkiye’de cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında sivil toplum örgütleri, siyasi partiler ve hatta hükûmet programlarında ortaya konan politikaların günden güne gelişmekte olması kadının toplum içindeki yerine bakış açılarının kadının lehine değişmesini sağlamıştır. Ancak Türkiye’de kadın ve onun eşitlikçi ve özgür bir toplumda yaşama konusunda ideolojik ve ön yargılı yaklaşımlar meselenin özüne inilememesine neden olmuştur. Kadının evi ve toplum içindeki aidiyetinin kapsamı ve yansımalarının tarihsel süreç içinde geçirdiği evrelerin bilinmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışmada, kadının tarihsel süreç içindeki özgür ve eşitlikçi toplum düzeni arayışı feminizm, İslamî feminizm ve cinsiyet eşitliği kavramları çerçevesinde tarama yöntemi ile ele alınmıştır. Hükûmetlerin kadın politikaları ile sivil toplum örgütleri çalışmaları kronolojik olarak işlenmiştir. Kadının aidiyeti inanç, İslamî felsefe ve gelenek bağlamında irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eşitlik, Feminizm, İslam Felsefesi, İslamî Feminizm, Özgürlük

**THE THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF WOMEN'S SEARCH FOR A FREE AND
EQUITABLE SOCIAL ORDER IN TURKEY: FEMINISM AND THE TURBULENT JOURNEY
OF ISLAMIC FEMINISM**

ABSTRACT

Issue of women's gender equality and the pursuit of rights took place for the first time in the 1945 United Nations convention. 1975 was declared the Year of Women by the UN. The period between 1975 and 1985 was named the “10 Years of Women” and the Convention on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW) adopted by the UN was put into practice. XX. At the end of the 19th century, the debate on the social life of women and their status in the public sphere, depending on the westernization/modernization movements in Islamic countries, revealed the discourse of Islamic feminism. In Turkey, from the Tanzimat Period to the Republican Period, discussions based on religion-belief and traditional attitudes on the issue of women's quest for an egalitarian social order within the framework of feminism-Islamic feminism prevented women from uniting at a common point. After the Republic, governments, non-governmental organizations and even individual work carried the issue to other dimensions in the political and socio-cultural plane. In Turkey, after 1980, more

* Yozgat Milli Eğitim Müdürlüğü, lutfiarslan1979@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0002-5844-7732

importance was given to the practices that included legal regulations on women's pursuit of rights. The fact that the policies put forward in non-governmental organizations, political parties and even government programs in ensuring gender equality in Turkey are developing day by day, has made it possible to rapidly change the perspectives of women on their place in society in favor of women. However, the ideological and prejudiced approaches to women and their living in an egalitarian and free society in Turkey have led to the inability to get to the core of the issue. There is a need to know the scope and reflections of women's belonging in the home and society, and the stages they have gone through in the historical process. In this study, women's search for a free and egalitarian social order in the historical process is discussed with the scanning method within the framework of the concepts of feminism, Islamic feminism and gender equality. The women's policies of the governments and the studies of non-governmental organizations were examined chronologically. The belonging of women has been examined in the context of belief, Islamic philosophy and tradition.

Keywords: Equality, Feminism, Islamic Philosophy, Islamic Feminism, Freedom

Giriş

Batı temelli bir kavram olan feminizm, 'Feme-kadın' sözcüğünden türetilerek İngilizceye *womanism* (*kadıncılık*) şeklinde girmiştir. Kadın ve onun meşru haklarını bir bütün olarak görüp korumayı amaç edinmiştir. Cinsiyetçilik, cinsel sömürü ve cinsel zorbalığı bitirmeyi hedefleyen bir hareket olarak gelişme göstermiştir (Işık 2022: 4). Eski çağlardan beri kadınlar yaşadıkları ülkelerde köleler, yabancılar ve çocuklar ile birlikte görmezden gelinerek karar mekanizmalarının hep dışında tutulmuş, görünmez kimliklerinin farkına varamamıştır (Kalır 2014:1,2). Feminizm kavramının literatüre girmesi gecikse de kavramın literatürde yerini almasıyla birlikte önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Avrupa'da tarihsel gelişimi içinde kaynağı yüzyıllar ötesine götürülebilse de feminizmin geçmişi Fransız ve Amerikan ihtilallerinin yaşandığı XVIII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kadının erkekle eşit ve adil bir düzende yaşama isteğinden ortaya çıkan feminizm kavramı ilk önce İngiltere'de kullanılmıştır. Aydınlanma felsefesiyle ortaya çıkan eşitlik söylemleri yeni bir insan ve toplum düzenine geçişin de ilk ip- uçlarını vermiştir. Zira cinsiyet algısı kadın ve erkek her insanın biyolojik bir özelliği olarak dünyanın her tarafında evrensel bir özellik olarak değerlendirilmiştir (Selim; Ok 2022:188). Marry Wolstonecraft'ın 1792'de kaleme aldığı *Kadın Haklarının Müdafaası* adlı kitap feminist düşüncenin ilk yayını olmuştur. Söyleme "Feminisme" adını veren ise 1837'de Charles Fourier olmuştur (Sevim 2005:7). Sosyolog Andree Michel, "Robert Sözlüğü"nden yaptığı alıntılar ile feminizmi; kadın haklarını genişletmeyi amaçlayan bir doktrin olarak tanımlamıştır (Michel 1984: 17).

XIX. yüzyılda İslam toplumundaki kadın-erkek eşitliği üzerine yaşanan tartışmalar ile literatürde kendisine yer bulan *İslamî Feminizm* söylemi ise çok yönlü bir düşünce olarak günümüze kadar gelebilmiştir. İslamî feminizm kavramını felsefi olarak ilk kez tanımlayanlardan biri Margot Badran olmuştur (Badran 2009: 242-252). İslamcı feminizm olarak da kullanılan İslamî feminizm kavramı, İranlı kadın akademisyenlerden Afsaneh Najmabadeh ve Ziba Mir Hosseini tarafından da kullanılarak yaygın bir söylem haline getirilmiştir. Suudi Arabistanlı yazar Mai Yamani ise 1996 yılında "Feminism and Islam" şeklinde aynı söylemi kullanmıştır. Yine 1990'larda Haleh Afshar, 1998'de Azize Karam ve 2000'lerde Margot Badran İslamî feminizmi entelektüel olarak kullanmışlardır. Türkiye'de İslamî feminizm kavramı Yeşim Arat, Feride Acar ile

'Modern Mahrem' kitabının yazarı Nilüfer Göle tarafından 1991'de ilk kez ifade edilmiştir. İslamî feminizm Türkiye 'de kadının siyasi ve kamusal alandaki istekleriyle daha çok kavramsallaşmıştır (Yılmaz 2015:5).

Yöntem

Bu çalışmada, kadının tarihsel süreç içindeki özgür ve eşitlikçi toplum düzeni arayışı feminizm, İslami feminizm ve cinsiyet eşitliği kavramları çerçevesinde tarama yöntemi ile ele alınmıştır. Hükümetlerin kadın politikaları ile sivil toplum örgütleri çalışmaları kronolojik olarak incelenmiştir.

1. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlıda Kadın Hareketleri, Feminizm ve İslami Feminizm

XIX. yüzyıl boyunca Batı ülkelerinde etkili olan kadın hareketleri çalışmaları Osmanlı kadınına da etkilemiştir. Osmanlı kadınları erkekler karşısındaki doğal konumlarını göz önünde tutarak bir "Hakk-ı Hayat" çabası vermeye başlamıştır. Burada çaba ve söylemlerinde feminizmin argümanlarını kullanmıştır. Türkiye'deki feminizm ve İslamî feminizmi Tanzimat Dönemi'yle ivme kazanan modernleşme süreci içinde kadına biçilen roller üzerinden şekillendirebiliriz. Tanzimata kadar askerî, yönetim, teknik alanlarda izlenen Avrupa, Tanzimat ile beraber sosyokültürel değerleriyle birlikte örnek alınmak istenmiştir. Dönemin entelektüel tartışmaları iki yönde vücut bulmuştur. Birincisi, Batı medeniyetinin maddi-manevi yönleriyle bir bütün olduğu ve uygarlaşma için geleneğin değişmesi gerektiğini benimseyen görüştür. İkincisi ise, manevi ve sosyokültürel değerlerimizi koruyarak, Batı'nın teknik gelişmişliğini benimsemeyi savunmuştur. Doğu'nun etik, inanç, kültürel, manevi değerlerine karşılık, Batı'nın çağdaş değerlerini kabullenme gayretleri toplum içinde Gelenekçi-Batıcı, Doğu-Batı ileri-geri tartışmalarına sebebiyet vermiştir. İslam medeniyetinin geleneği ile din ve kültürü medeniyet yolunda bir engel olarak gören Batıcılar, Osmanlı toplumunun geri kalışı ve çöküşünün nedenlerini inanca bağlamaya çalışmışlardır (Göle 1992: 26,28).

Tanzimat ile II. Meşrutiyet Dönemleri arasında gelişen ulaşım ve haberleşme imkanları Osmanlı toplumunda globalleşmeye ayak uydurma çabalarını, bu da demokrasi, eşitlik, özgürlük ve feminizm söylemlerini popüler hale getirmiştir. Toplumsal durumlarını sorgulamaya başlayan kadınlar cinsiyet farklılığında temellenen eşitsizliklere meydan okunmuştur. Ancak İslamî değerlerin idealize edilerek korunması gerektiğini düşünen kadınlar ile feminizmin Batıdaki versiyonunu şiar edinmiş olan kadınlar arasında bazı çelişkiler ortaya çıkmış buda ifrat ve tefrit arasında bocalama olarak tanımlanmıştır.

Batı feminizminde var olan bazı düşünce ve uygulamaların İslam dinine aykırı olmadığını savunan kadın yazarların varlığı ise Müslüman kadınları cesaretlendirmiştir. Okur-yazar bazı kadınlar "Terakki-i Mukadderat (1868), Vakıf yahut Mürebbi-i Muhaderat (1869), Aile (1880), İnsaniyet (1883), Ayine (1871), Hanımlar (1883) ve Şükufezar (1886) gibi yayın organı gazete ve dergilerde çeşitli yazılar kaleme almıştır. Buralarda dilek, şikâyet ve önerilerini gündeme taşımışlardır. Bu dönemde kadınlar konusunda son derece önemli çalışmalar yapan "Osmanlı Müdafaa-i Huku-u Nisvan Cemiyeti" ne Avrupa'dan da katılımlar olması Osmanlı kadınının hak ve eşitlik

arayışının dünyaya duyurulmasını sağlamıştır (Tuksal 2020:219). 1899'da gazeteci, mütercim ve yayımcı Ebuzziya Mehmet Tevfik, Fransızca gazete ve dergilerdeki kadın yazılarından esinlenerek, feminizm kelimesini yazılarında kullanmıştır. 1895-1908 arasında "Kadınlara Mahsus Gazete" adıyla bir dergi çıkarılmaya başlanarak, kadınların geliştirilmesi ve yükseltilmesi yönünde makalelere yer verilmiştir. Burada Fatma Aliye, Nigâr Hanım, Makbule Leman ve Emine Semiye Müslüman kadınların başarılarına yer verdikleri birçok yazı kaleme almışlardır (Os, Nicole 2001:338).

Osmanlı toplumu içerisinde Ermeniler içerisinde bazı kadın yazarlar "Osmanlı Ermeni Feminizmi" kavramını ortaya atarak feminizm söylemini kendi milliyetçi çizgilerine getirmeye çalışmışlardır (Bilal 2020:33). 1850-1870 arası dönemde Rum ve Bulgarlar kendi toplumsal teşkilatlanmaları içerisinde kadın konusuna gazete ve dergilerinde yer vermişlerdir. Kadınların evdeki rolü ve anneliği yanında kamusal alanda da özel bir yerinin olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ancak hem Rum hem de Bulgar toplumunda kadının toplumsal sorunları ve eşitliği konusu Ortodoks elit kesimin denetiminde ilerlemiştir. Yayınlarda "Helen" kültürü içerisinde ele alınan kadının toplumsal durumu ve rolü tüm Balkan coğrafyasına teşmil edilerek, bu bölgelerin elde tutulması amaçlanmıştır. Bulgar Eksarhlığı ve Rum Ortodoks Kilisesi iş birliği yaparak birçok dergi ve gazetenin yayınlanmasına yardım etmiştir. Emilia Ktana-Leondias'ın "Evridiki" adlı dergisinde Sapfo Leondias, kadının aile içindeki görevlerine kendisini vakfetmesi gerektiğini sürekli dile getirmiştir. Kornilia Prevezyotu (1878-1964) ise kadınların vesayetten kurtulmasına karşı çıkmıştır (Kanner 2020: 43-46).

XX. yüzyıl başlarında Türkiye'de kadın ve onun meşru hakları bağlamında öne çıkan ilk kadın Mükerrrem Belkıs olmuştur. "Kadınlar Dünyası" dergisinde (8 Haziran 1918) Belkıs feminizmi; ahlakı ve aileyi yok eden bir akım değil, haksızlık ve çaresizlik yerine ahlak ve vicdan muhakemesiyle yeni bir insani teşkilat kurmaya çalışan, toplum ve ailede samimi bir denge kurmayı düşünen bir kavram olarak tanımlamıştır (Belkıs 1918: 177). 1908'de 11 sayı olarak yayımlanan "Demet" adlı kadın dergisinde kadınlar ve çocukların eğitimiyle ilgili yazılara yer verilmiştir. Buradaki yazılar birçok kadın yazarın da yetişmesini sağlamıştır. Örneğin İsmet Hakkı Hanım, kadın-erkek eşitliği ve erkeğin üstünlüğünü reddeden yazılar yazmaya başlayarak, Fransa'da Madam Curie ile İngiltere'de süfretlerden alıntılar yapmıştır. 1911'de İstanbul'da *PB* lakaplı bir kadının evinde genellikle Fatma Nesibe Hanımın konuşmacı olarak katıldığı "Beyaz Konferanslar" adıyla toplantılar yapılmıştır. 1913-1921 arasında yayın yapan "Kadınlar Dünyası" isimli dergide Ulviye Mevlan, kadınların ancak erkeklerle iş birliği yaparak sorunlarına çözüm bulabileceklerini ileri sürmüştür (Mevlan 1918:163). Dergide "Beyaz Konferanslar" toplantısındaki konuşmalara geniş bir şekilde yer verilmiştir.

1.1. Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye Kadın Hareketleri, Feminizm ve İslami Feminizm

Savaş dönemleri aslında cinsiyetlendirilmiş bir süreçtir. Müslüman Türk kadınının söylem ve hak arayışı modernizm ve milliyetçiliğin Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşları ile ortaya çıkan kırılma ve çelişkileri de içinde barındırmıştır. Yani mevcut siyasi koşulların kırılmalılığı bu alanda da kendisini hissettirmiştir. Bu dönemde yine kadının anneliği ön plana çıkarılırken, anneliğin daha militarize edilmesi kadının

hak söylemlerinin çerçevesini belirlemiştir. Annelik tıpkı askerlik gibi cinsiyete özgü bir aktivite olmuştur (Aykut 2020: 56-64).

Bu dönem imparatorluktan ulus-devlet yapısına geçiş dönemi olduğu için Türk toplumu Müslüman-Türk kimliği etrafında homojenleştirilmiştir. Kadınlar milliyetçi düşünce etrafında ataerkil sınırlara eklenmeye çalışılmıştır. *Türk Yurdu* Dergisinde “Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyetleri” adlı bir yazıda Türk kadınının aktif mücadelesinin Batıya göre daha geç başladığına atıf yapılmıştır (Selim 1915: 250). Dönemin bazı gazetelerinde kadın mücadelesi ataerkillik içinde ele alınmıştır (Tasvir-i Efkâr 1915: 2,3). Savaş ortamından dolayı erkek çocuğa karşı duyulan hasletler yine kadını ön plana çıkarmıştır. Erkek çocuk doğuran kadın ile çocuğu cephede şehit olmuş kadın adeta kahramanca karşılanmıştır. Özellikle Yakup Kadri’nin eserlerinde bu konu üzerinde durulmuştur (Yakup Kadri 1916: 116,117).

Balkan Savaşları ile Millî Mücadele Dönemi arasında “Osmanlı kadını” mı “Türk kadını” mı tartışmaları etkili olmuştur. Özellikle *Kadınlar Dünyası* dergisinde bu tartışmaları görmek mümkündür. Müslüman Türk kadının anneliği kadın hak ve söylemlerinde bir kanal olarak kullanılmaya devam edilmiştir (Kutluata 2020: 69,70).

1.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Hareketleri, Feminizm ve İslamî Feminizm

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Birinci dalga feminizm dönemi başlamıştır. Bu süreçte erkeklerle eşit vatandaşlık hakları üzerinden bir mücadele verilmiştir. Feminizme karşı çıkan, ancak kamusal alanda eşitlikle birlikte özel alanda mücadeleye söz konusu yapılmaya başlamıştır. Nisan 1919’da Türk Kadını Cemiyetinde kadın haklarıyla ilgili bir dizi konferanslar verilmiştir. Bu konferanslarda milliyetçi kişiliği ile bilinen Müfide Ferid, feminizm konusunda konuşmalar yapmış, bu konuşmalar daha sonra “Türk Kadını” dergisinde de yayınlanmıştır. Ferid’e göre Türk feminizmi ancak eğitim ile gerçekleşebilirdi. Cumhuriyet öncesinde Müslüman feministler İslam veya Türk kadını kimliği üzerinden hak mücadelesi verirken *İslam’da feminizm* ve *İslamî feminizm* gibi kavramları kullanma ve tanımlamaya ihtiyaç duymuştur. İslam’ın sosyokültürel bir yapı olarak hâlâ hakimiyetini devam ettirdiği için bu feministler muhataplarına ve karşıtlarına bu tabir ve söylemleri kullanarak ulaşabilmişlerdir. Talep ettikleri hakların İslam’da zaten var olduklarını ifade etmiştir. Kadın haklarını “Terakki, medeniyet ve vatanın kurtuluşu” ifadeleriyle birleştirerek daha geniş bir alanda savunmuşlardır. Ayrıca Cumhuriyete giderken Nezihe Muhiddin liderliğinde kurulan *Kadınlar Halk Fırkası* Cumhuriyetin ilk fırkası olmuştur. Ancak Nezihe Muhiddin’in siyasal iktidar tarafından hedef alınması feminizm hareketine zarar vermiştir. İslamî feminizmin tekrar canlanması için 1980 ve 1990’lı yılları beklemek gerekecektir (Tuksal 2020: 2217,220, 221).

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanıyla beraber Tanzimat’tan beri devam eden Doğu / Batı tartışmaları yeni bir uygarlık, yepyeni bir gelecek temasına dayandırılarak halledilmek istenmiştir. Batıların muasır medeniyeti en doğru bir uygarlık olarak görülerek, bu ideale ulaşmak için, birçok yenilik yapılmıştır. Eğitim, hukuk, siyaset, ekonomi vb. alanlarda toplumun yapı taşlarını teşkil eden kurumların yapısında din ve inanç sisteminin etkinliği bertaraf edilerek, seküler-laik bir anlayış hâkim kılınmıştır. Buna ilaveten dinin etki alanına giren her konuda tasarrufta bulunulmaya çalışılmıştır.

Batı medeniyeti ölküsü, Türk devletinin kamusal teşkilatlanmasının dışında şahsi alanın teşkilatlanmasına doğru genişletilerek, günlük hayat ve onun aktörleri medenileştirilme çalışmalarına sokulmuştur.

Cumhuriyet ile birlikte inanç veya dini kimliğin yerini millî kimlik olgusu almıştır. Böylece Türkiye’de toplumsal olarak geleneksel bağlarından ayrılmalar yaşanmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilanının sonrasında 1924’de Nezihe Muhiddin tarafından *Türk Kadın Birliği* kurulmuştur. Bu dönemde kadınlar arasındaki fikir ayrılıkları siyasal temsiliyet ve milli-manevi değerlere bağlılık hususunda olmuştur. Ancak bu dönemde kadın hareketi Kemalist Feminizm olarak adlandırılmıştır. Atatürk’ün manevi kızı Afet İnan, bu dönemde kadın hakları ve feminizmin en çok savunucusudur. *Türk Kadın Birliği* temsilcilerinden Nezihe Muhiddin, *İstanbul Türk Ocağı* üyesi ve Belediye Meclis Üyesi Latife Bekir ile Nakiye Elgün ile dönemin kadın hakları savunucusu birçok kadın TBMM’de milletvekili olmuştur. 1935’te mecliste bulunan 18 kadın vekil bunlardan bazılarıdır. 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu ile laik, milliyetçi ve Batıyı örnek alan Türk kadınının ailedeki konumlarını iyileştirerek onların kamusal yaşama kitlesel olarak katılımları sağlanmaya çalışılmıştır.

1930’larda kadınlara siyasal haklar vermekle kadın-erkek eşitliğinin sağlandığı var sayılmıştır. İstanbul’da 1935’te düzenlenen *Arsiulusal Kadın Kongresi* Erken Cumhuriyet Dönemi feminizmi için dönüm noktası olmuştur. Kemalist feministler kadın hakları savunuculuğunun tek adresi olmaya başlamıştır. 1960’a kadar da bu vasfını korumuştur (Çağatay 2020:313-315). Erken Cumhuriyet Döneminde CHP iktidarınca yapılan düzenlemelerin mahiyeti ve eksiklikleri tartışılmamıştır. 1935-1975 arası dönemde Türkiye’de kadın hareketlerinde büyük bir sessizlik mevcuttur.

İkinci Dünya Savaşı’nın bitimi ile kurulan yeni dünya düzeninde toplumsal cinsiyet politika ve uygulamaları da değişmiştir. Türkiye’de çok partili döneme geçiş ve Demokrat Partinin iktidara gelişi ile muhafazakârlığın yükselmesine paralel olarak kadınların meclisteki temsil sayısı düşmüş, devlet politikalarında kadının anne ve eş olarak ailesindeki yeri ve konumuna vurgu yapılmıştır. 1940-1955 arasında *İstanbul Soroptimist Kulübü* (1948), *Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği* (1949) *Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu* (1953), *Türk Anneler Derneği* (1953), *Kadın Haklarını Koruma Derneği* (1954) ve *Kadınlar Dayanışma Derneği* (1959) gibi birçok dernek ve kuruluş kadın erkek eşitliği için mücadele etmiştir. Afet İnan, *Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumunu* kurarak kadının sosyal statüsü ve konumu üzerine çalışmalar yapmıştır. Batıya entegre olmak isteyen ama Sovyet Rusya ile de komşu olup komünizmle mücadele eden dönemin Türkiye’sinde kadının ailedeki rolünü vurgulayan söylemler geliştirilmesi Batılı kadın hareketlerinin söylemleriyle de örtüşmüştür (Çağatay 2020: 316).

2. 1960-2000 Arası Dönemde Türkiye’de Feminizm ve İslami Feminizm Çalışmalarının Siyasal İktidarların Faaliyetlerine Yansımaları

1960 sonrası başlayan İkinci dalga feminizm döneminde kadının özel alanı yeniden gündeme gelmeye başlamış, patriarkal bağlılık, kadın bedeni ve cinselliği, şiddet gibi konular yeni mücadele alanları olmuştur. Türkiye’de feminizm 1970’lerde entelektüel hazırlık, 1980’lerde eylemlilik ve 1990’larda örgütlenme aşamalarını yaşamıştır. Bazı araştırmalarda ise feminizmin birinci dalga dönemi “feminizme

mesafeli duruş” İkinci dalga dönemi “feminizmle ilişkilene” ve üçüncü dalga dönemi ise “kadının insan hakları söylemi” şeklinde tanımlanmıştır (Dinçer 2020:240-245).

1960’larda dünya genelinde eşitlik ve hak arayışları sosyalizm olarak karşılığını bulmuştur. 1960 Askeri Müdahalesi ile sona eren Demokrat Parti (DP) iktidarından sonra hazırlanan 1961 Anayasası ile yeniden demokrasi çalışmalarında da durum aynıdır. 1961 Anayasası, 1924 Anayasası’na göre hak ve özgürlüklere genişçe yer ayırmasına rağmen, 1969 yılına kadar kurulan koalisyon hükümetleri programlarında kadın hakları ve beklentileri konusuna yine yeterince yer verilmemiştir. 1969’da Adalet Partisince (AP) kurulan 31. Hükümet programında kadının sadece aile içindeki yükümlülüklerine değinilmiştir. 1960’lı yıllarda kadın hakları ve feminizm konusunda birçok dernek etkili çalışmalar yapmıştır. *Zonta İş ve Meslek Kadınları Derneği* (1963), *Türkiye İleri Kadınlar Derneği* (1965) ve *Türk Hukukçu Kadınlar Derneği* (1968) bunlardan bazılarıdır. CHP içinde aralarından sosyal demokrat Nermin Abadan’ın da bulunduğu birçok kadın kurdukları sol eğilimli örgütler ile partinin ortanın solu olma konumuna gelmesinde ve kadın hakları savunuculuğunun sosyal-demokrat bir bünyeye kavuşmasında etkili olmuştur (Çağatay 2020: 317).

1970’lerde Türkiye’de sol hareketin yükselmesi ile birlikte kadınlar, sendikalar ve meslek örgütleri vasıtasıyla kitle örgütlerde yoğun bir şekilde yer almışlardır. 1974’de CHP-Milli Selamet Partisi Koalisyon Hükümeti’nde sosyal devlet ilkesinin benimsenmesine karşın kadın meselesine doğrudan yer verilmemiştir (Berktaş 2004:17). 1960’larda üniversiteli kadın kuşağı 1970’lerde kamusal alanda çalışan doktor ve öğretmen kadınlarla devam etmiştir. Şule Yüksel Şenler gibi etkili hitabeti ile bilinen rol-model kadın entelektüeller İslami yaşam koşulları ve dini kimliği ile eşit bir toplum düzeninde var olmak isteyen büyük bir kitle yaratmada etkili olmuştur. Özellikle Milli Selamet Partisi’nin etkisi ile imam-hatip okullarına kız öğrencilerin girmesi hızlanmıştır. Üniversiteler bu dönemde başörtüsü olgusu ile tanışmıştır (Tuksal 2020: 230-233).

Tüm bunlara karşılık Türkiye’de dini veya inanç merkezli olmayan kadın hareketleri de faaliyetlerine devam etmiştir. 1975’te kurulan *İlerici Kadınlar Derneği* (İKD) ilk sosyalist kadın derneği olmuştur. Bu derneğin feminizm ve kadın çalışmalarına en büyük yararı devlet feminizminin *İKD* deneyimi ile aşılmış olmasıdır. Ancak dernek sınıf sorunlarını kadın sorunlarının önüne geçirdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir (Keşoğlu 2020: 149). 1974 ve 1975’te CHP içindeki kadınlar Kemalist feministler ve Cumhuriyetçi feministler olarak ayrışırken, feminizm ortak paydasında farklı bir döneme girilmiştir. 1975’te BM Dünya Kadın Yılı’ndan ilham alınarak *8 Mart Dünya Kadınlar Günü* olarak kutlanmaya başlamış ve Türkiye’de *İKD*’nin girişimi ile *Kadınların Sesi Dergisi* çıkarılmaya başlamıştır. Süleyman Demirel tarafından kurulan Milliyetçi Cephe Hükümeti’nde ilk defa çalışan kadının sorunlarından bahsedilmiş, 1977’de kurulan Ecevit Hükümeti’nde de buna atıflarda bulunulmuştur. 1980’e kadar devam eden ve Süleyman Demirel tarafından kurulan Milliyetçi Cephe Hükümetlerinde kadının hak ve adalet arayışı meselesine hiç değinilmemiş olup, 43. Cumhuriyet Hükümetinde dul ve çocuğu olan kadınlara maaş verilmesine karar verilmesi kadın sorununa bakışta yeni bir sayfa açmıştır (<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP43.htm>, E.T. 22.07.2022).

1980'lerde kimlik temelli siyaset ile siyasal İslam'ın yükselmesi feminist bakış açısını evirmiştir. 1980'ler 'kadın' teriminin merkezi durumunun yok olmaya başladığı bir sürecin de başlangıcı olmuştur. Bu siyasi ortamda siyasi partiler, kadın hareketinin etkisiyle kurulan oluşumları destekleyip kadının hak mücadelesini siyasi hayatın gündem maddelerinden birisi haline getirmişlerdir (Arslan 2017:416-425). Feminizme mesafeli duruş dönemi olarak adlandırılan 1980 sonrası dönemde İslamî yaşam tarzına sahip bir kadın modern dünya sorunlarıyla uğraşmak durumunda kalacağı için feminizme de ihtiyacı olmayacağı ileri sürülmüştür. Bu görüşte olanlara göre, feminizm sadece Batılı olan bir kadının hak arayışı için ortaya çıkmış bir düşüncedir (İngün 2005: 33). Feminizme mesafeli duruşu "Kadın ve Aile, Mektup ve Bizim Aile" dergilerinde görmek mümkündür. Dönemin ön plana çıkan yazarı ise Feride Acar olmuştur.

Türkiye'de 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ile devlet yeniden yapılandırılarak kadın meselesi gündemi güçlü bir şekilde işgal etmeye başlamıştır. Türkiye'de milliyetçi ideoloji güçlenmiş sosyalist hareketlerin gücü azalmış ve feminizmde ikinci dalga dönemine geçilmiştir. Feminizm devletten bağımsız bir şekilde gelişmeye başlamıştır. 1983' ten sonra kurulan siyasi partiler, dünyadaki kadın hareketlerinin de etkisiyle kadın haklarını daha ciddi bir şekilde programlarına almışlardır. Ancak Türk kadınının hayatı yalnızca din, gelenek ve kültürden değil ulusal ekonomik gelişme, uluslararası ilişkiler, kamu politikaları ve hukuk sistemi gibi dinamiklerin de etkisiyle biçimlenmeye başlamıştır (Akman2008:72). Turgut Özal ve Anavatan Partisi (ANAP) hükûmetleri döneminde kadınların hak arayışları konusu daha da ivme kazanmıştır. 1982 Anayasasının kabulü ve seçimlerin yapılmasıyla 13 Aralık 1983'te Turgut Özal Başbakanlığında kurulup 21 Aralık 1987'ye kadar görevini sürdüren Anavatan Partisi hükûmetinin (45. Türkiye Hükûmeti) 19 Aralık 1983'te Meclis'e sunduğu programında kadın kelimesi geçmemiş olup Türk aile vurgusu yapılmıştır (Dağlı 1988:3-17).

1985-1995 arası dönemde sivil toplum örgütlerince kadınların emeğine erkekler tarafından el konulduğu eleştirileri yapılmıştır. Feminizm konulu eser ve makalelerde bu eleştirilere sık sık yer verilmiştir. 1985'te Nairbide yapılan III. BM Dünya Kadın Konferansı'nda global cinsiyet eşitliği gündeme oturmuştur. 1986'da "Kadınlar Dilekçesi" olarak isimlendirilen bir eylem gerçekleştirilmiştir. Kadın hareketlerince toplanan ve kadın sorunlarını içeren dilekçelerin TBMM'ye verilmesi feminizme meşruiyet kazandırmıştır. Kadınlar kitlesel toplantı ve eylemlere başlamıştır. 1987'de "Dayağa Karşı Kampanya ve Dayağa Karşı Dayanışma" eylemleri yapılmıştır. Aynı sene üniversitelerde başörtüsü eylemleri İslamî feminizmi kitleselleştirmiştir. 1989'da I. Kadın Kurultayı yapılmış, ancak bu tarihten sonra kadın eylemlerinde ciddi azalmalar olmuştur. İstanbul Üniversitesi *Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezinde* Necla Arat'ın söylemleri referans alınarak ilk kez "liberal" ve "radikal" feminizm kavramları dillendirilmiştir (Çağatay 2020: 318).

Bu dönemde görev yapan hükûmetlerin çalışmalarında kadının aile içindeki emeğinin üretime yansması ön plana çıkarılmıştır. Kadın emeği çok boyutlu haliyle ele alınırken evde çalışan kadın ile tarlada veya fabrikada çalışan kadının emeğinin değeri üzerinde durulmuş, ancak bazı kadın dernekleri bu türden yaklaşımları sömürü olarak görmüşlerdir. Böylece patriarkal kapitalizmin *ücretli ekmek-ücretsiz emek* sloganı ile kadının ev içindeki emeğinin yok sayıldığı inancını savunan feminist söylemler dillendirilmiştir. Öte yandan iş hayatında ise kadının erkek karşısında emeğinin

görmezden gelinmesi kadınları yine erkeğin emeğine bağımlı hale getirmiştir (Sarıca 2009:35). II, III. ve IV. Anavatan Partisi (ANAP) hükûmetleri (45,46 ve 47. Türkiye Hükûmetleri) döneminde kadın çalışmalarının biraz daha kurumsallaşmaya başladığı söylenebilir.

46. Türkiye Hükûmetinin (21 Aralık 1987- 9 Kasım 1989 II. Anavatan Partisi Hükûmeti) 25 Aralık 1987'de Meclis' te kabul edilen programında kadına ait yapılacak eylemlere yer verilmemiş olup, önceki hükûmet programındaki tedbirlerin bazıları aynen korunmuştur. Ayrıca üniversitelerin Kadın Araştırma-Uygulama Merkezleri, Devlet Planlama Teşkilatı içinde "Kadına Yönelik Politika Danışma Kurulu" kurulmuştur. SHP tarafından Kadın Bakanlığı kurulması teklif edilmiştir (<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP43.htm>). 9 Kasım 1989-23 Haziran 1991 döneminde iktidar olan Anavatan Partisi Hükûmeti (Yıldırım Akbulut Hükûmeti-47. Hükûmet) 10 Kasım 1989 günü Meclise gönderilen programında aile yapısı olgusu korunmuştur. Evvelki Anavatan Partisi (ANAP) hükûmetlerince tespit edilen bazı hedefler aynen kabul edilmiştir. Buna ilaveten 47. Türkiye Hükûmeti (III. Anavatan Partisi Hükûmeti) döneminde ilk defa kadınlarla ilgili hususlara yer verilmiştir. Türk Ceza Kanunu'nda tecavüze uğramış bir kadının zina suçunu işlediği kabul edilip cezasında indirim yapılmasını talep eden 438. maddesi ile Türk Medeni Kanunu'nun kadının çalışmasını eşinin onayına bırakan 159. maddesi iptal edilmiştir. *Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı* ile *Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı* bu hükûmet zamanında faaliyete başlamıştır (Karataş 2009: 8). 23 Haziran 1991'de Mesut Yılmaz Başbakanlığında kurulan ve 20 Kasım 1991'e kadar görevini sürdüren IV. Anavatan Partisi (ANAP) hükûmetinin 30 Haziran 1991'de Meclis' te kabul edilen 48. Hükûmet Programında da sağlığı yerinde olan bireylere, dul-yetim kalanlara ait getirilen değişiklikler varlığını devam ettirmiş, Türk aile yapısı ifadesi yine dile getirilmiştir (<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP43.htm> E.T.25.07.2022).

1990'larda Üçüncü dalga feminizmi sürecinde prefeminist söylemden post kolonyal feminist söylemlere geçişte feminizmde yeni çalışma alanları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde akademik bir tabir olan "İslami feminizm" meselesi gündeme gelmiştir. Siyasi ve entelektüel olaylar, Batı haricinde gelişen modernleşme modelleri ve dinin yeniden önemli bir argüman ve aktör haline gelmesi burada etkili olmuştur (Tuksal 2020:218,219). 1990 ve sonrası dönemi "feminizmle ilişkilene" dönemi olarak nitelendirenler ise inanç ve gelenek temelli kadının ikincilleştirilmesine karşı çıkmıştır (Dinçer 2020:246).

Türkiye'de 1990'larda kadın hareketleri kurumsallaşmaya başlamıştır. İletişim teknolojileri ve internet kullanımının artmasıyla feminizm söylemleri ve kadın hareketlerinde ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Üreten ve yazan feministler birbirleriyle, toplumun değişik çevreleriyle ve devlet ile etkileşime geçmişlerdir. Birbirleriyle etkileşim halindeki kadınların sivil toplum kurumlarıyla hareket etmeye başlaması dijital feminizm ve sivil toplum feminizmini doğurmuştur (Candemir 2020: 160). Ancak her bir kuruluşun başına buyruk hareket etmesi feminizmin proje feminizmine dönüşmesine yol açmıştır. 1990 başlarında 150 olan kadın dernek sayısı 2000'lere doğru 350'ye yükselmiştir (Keşoğlu 2020: 151). 8 Mart 1990'da İstanbul'da Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı kurulmuştur.

20 Ekim 1991 günü gerçekleştirilen genel seçimlerde Anavatan Partisi'nin (ANAP) iktidardan düşmesi sonrasında 20 Kasım 1991'de Süleyman Demirel Başbakanlığında kurulup 25 Haziran 1993'e kadar görevini sürdüren Doğru Yol Partisi ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti (DYP-SHP) arasında kurulan Koalisyon Hükûmetinin 25 Kasım 1991'de Meclis' te kabul edilen 49. Hükûmet Programı'nda kadınlarla ilgili hususlar kapsamlı bir şekilde irdelenmiştir. İlk olarak hükûmetin kararları olmaksızın haricen icra edilen kuruluşlar ile yerel yönetimlerin konuyla ilgili faaliyetlerinden mülhem kadın merkezli organizasyonlar oluşturulacağı, tüm kurumlar arasında iş birliği ve uyum sağlanacağı sözlerine değinilmiştir. Türkiye'de ilk defa bu hükûmette kadının ayrımcılığının engellenmesi hususuna da göndermelerde bulunulmuştur. Devlet İstatistik Kurumunda "Toplumsal Yapı ve Kadın İstatistikleri Birimi" kurularak, İstanbul Üniversitesi bünyesinde "Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı" açılmıştır (<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP43.htm> E.T. 15.07.2022).

1992'de yayına başlayan "Zaman" dergisi ve 1996'da Suudi Arabistan'da Mai Yamani tarafından yayınlanan "Feminizm and İslam" da *İslamî Feminizm* tabiri ilk kez kullanılmıştır. Türkiye'de ise Nilüfer Göle'nin *Modern Mahrem* kitabında kullanılmıştır. Bu dönemde İslam ve kadın hakları konusu bir tanımlama sorunu ve buna cevap arama çabalarıyla sürmüştür. Ancak üçüncü dalga feminizmi olarak adlandırılan bu dönemde feminizmin İslam'a yaklaştırılarak teorileştirilmeye çalışılması feminizm ile İslamî feminizm kavramlarının farklılıklarının silinmeye çalışıldığı yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. İslami feminizmin ilk önce İran'da ortaya çıkması en büyük eleştiri olmuştur.

İslam'ın feminizmle varlıksal bir karşıtlık içinde olduğu ve İslamî feminizmin bu karşıtlık içerisinde ortaya çıktığı öne sürülmüştür (Akyılmaz 2016: 124,145). Margot Badran ve Zahra Ali gibi İslami feministlere göre inanç ve dinin içinde olmayacağı bir feminizmden bahsedilemez (Ali 2017:48). Tohidî'ye göre toplumsal baskılar, çağdaş yaşam tarzının getirdiği aile yapısı, kentleşme, yüksek okur-yazarlık, çalışma hayatı, küresel baskılar gibi unsurlar asıl kadını zor durumda bırakmış, İslamî olmayan ama ataerkil olduğu düşünülen birçok uygulama ortaya çıkmıştır. Müslüman kadınlar böylece dünyadaki feminizm versiyonunun kendi ülkelerindeki uygulandığı olan İslamî feminizmi kurtarıcı olarak görmüşlerdir (Tohidî 2004:283). İslam ile feminizmin bir arada olamayacağını iddia edenlere karşı çıkan akademisyenler ise İslam dininin kadının tüm haklarını koruyarak kendi modernleşmesini gerçekleştirebildiğini ileri sürmüşlerdir (Akyılmaz, Köksalan 2016: 125-130). Bu düşüncelerin temelinde iki ana görüş bulunmaktadır. Bunların ilkinde, Kur'an'ın gerçekte erkek-egemen söyleminin yanlış uygulanmasının İslam'ın ataerkilliği savunduğu yönünde yanlış algılamalara neden olduğu, dolayısıyla bunun da erkeğin egemen yapısını değiştireceği düşüncesi bulunmaktadır. Diğerinde ise, Kur'an'ın kendi özünde eşitliği savunduğu, ancak bunun pratikte yanlış anlaşılmasının cinsiyetçi pratikleri ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir. Bu anlamda Malezya, Mısır gibi İslami kaidelerin hâkim olduğu ülkelerde ağırlıklı olarak kendine yer ve zemin bulan İslamî feminizm, Avrupalı Müslüman kadınların İslamî kurallar üzerinde yaptıkları yorumlardan da cesaret alarak son süreçte sosyal bilimlerin alanında önemli düşünsel ve siyasi bir örnek olarak kendini kabul ettirmiştir (Akyılmaz, Köksalan 2016: 127). Kadının İslam dini içerisinde var olduğu düşünülen sorunlarının

gerçekte Batılı seküler oryantalistlerin iddialarından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir (Şişman 2013: 113,114).

Kadın haklarını inanç boyutunda savunanlar ise iki ana çizgide buluşmuşlardır. Bu çizgilerden birisi Kur'an'ın özüne inilmesi meselesidir (Korkmaz 2017:953). Özgürlük ve hak çabası içinde yürütülen çabalar kadının hayatını risk altına almıştır. Kur'an'ın ataerkil anlayışının kadın ve erkek eşitsizliğini yarattığını ileri sürenler XXI. yüzyılda İslam dininin kadın haklarına bakışında yenileşme olmadan tam bir adaletin sağlanamayacağını ifade ederek, İslami kaidelerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır (Gürhan 2010: 366-375). Kur'an'da İslam'ın medeni hukuku oluşturan ayetlerin başında gelen Nisa (Kadınlar) suresi, kadın-erkek eşitliğiyle ilgili tartışmaların merkezinde olmuştur. Nisa Suresi 1. ayette yer alan '*Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan (onunla aynı tür ve mahiyette) eşini yaratarak bu ikisinden pek çok erkekler ve kadınlar üretilen yayan...*' ayetinin cinsiyet eşitliğinin var olduğunun kanıtı olarak öne sürülmüştür. Ancak Kur'an'da miras, şahitlik, tesettür, çok eşlilik gibi konuların geçmesinin İslam'ın ataerkil yapıyı güçlendirdiğine delil olarak gösterilmiştir (Tuksal 2010:4). İslamî feminizmin eleştirdiği diğer husus kadınların çalışma yaşamındaki (kamusal) yeridir. Bu husus kadının özgürlüğünü savunan İslamî feministlere hak arayışları ve mücadelelerinde alan açmıştır (Sinkaya 2010: 43-46). Feminizm ile İslamî feminizmin en bariz benzerliğinin cinsiyet eşitliği ve sosyokültürel ve ekonomik haklar konusunda mevcut eşitsizliklerle mücadele etmesi olduğunu ileri süren Nilüfer Göle, mahremi olanı politik mücadele sahasına taşıma noktasında birleştiklerini söylemiştir (Göle 2000: 53,78).

İmren Aykut'un bakanlık yapması, Tansu Çiller'in kadın bir Başbakan olması Türkiye'de siyasetle ilgilenen kadınları daha da ön plana çıkartmıştır. 25 Haziran 1993'te Tansu Çiller'ce kurulan DYP-SHP Koalisyon Hükûmetinin 30 Haziran 1993 günü Meclis'te kabul edilen 50. Hükûmet Programı'nda Türk aile yapısının korunması ve güçlendirilmesine değinilmiştir (TBMMZC 1993, Dönem 19, Birleşim 119, Cilt 390: 367-394). DYP Azınlık İktidarının 10 Ekim 1995 günü Meclis'te kabul edilen 51. Türkiye Hükûmeti (II. Tansu Çiller Hükûmeti) Programı'nda kadın haklarıyla alakalı açıklama olmamıştır. Hükûmet ayrıca Meclisten güvenoyu alamamıştır.

25 Aralık 1995'te erken seçim şartı ile kurulan DYP-CHP Koalisyon Hükûmetinin 31 Ekim 1995'te Meclise sunulan 52. Hükûmet Programı'nda GAP Projesi içinde olarak "Çok Amaçlı Toplum Merkezleri" faaliyete başlamıştır. Aynı yıl Pekin'de *Dünya Kadın Konferansı* düzenlenmiştir. Bu toplantıya Türkiye'den bürokrat, akademisyen, kadın dernekleri temsilcileri ve İslami feminist görüşleriyle ön plana çıkmış olan yazarlar (Münire Yarar, Mehlika Mısıroğlu, Nazife Şişman ve Selime Sancar) katılmıştır. Burada kadınların esnek yapılarla örgütlenmeleri gerektiği üzerinde durulması Türkiye'de kadın merkezli birçok derneğin (Gökkuşluğu Kadın Platformu, Başkent Kadın Platformu, Diyarbakır, Bursa gibi illerde kurulan dernekler) kurulmasına ön ayak olmuştur. 1995 yılı feminist ve İslami feminist kadın örgütlerinin yüz yüze karşılaştıkları bir yıl olmuştur. 1995 yılında kadın hareketlerinde meydana gelen gelişmeler bundan sonra kurulacak olan hükûmetlerin kadın çalışmalarına olumlu yansımıştır. 6 Mart 1996'da Mesut Yılmaz tarafından kurulup 28 Haziran 1996'ya kadar görevde kalan ANAP-DYP Koalisyon Hükûmetinin 7 Mart 1996 günü Meclise sunulan 53. Hükûmet programında yeniden Türk aile yapısının gücü hususuna yer verilmiştir

(53. Hükûmet programı 1996: 19). IV. Dünya Kadın Konferansı tavsiyeleri uyarınca Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından “Ulusal Eylem Planı” hazırlanmıştır.

1990’larda özellikle 28 Şubat sürecinde Refah Partisi ve Necmettin Erbakan iktidarında ise İslam’ın siyasallaştığı eleştirileri ve kamusal alanda kadınların inanç referanslı giysileriyle yaşama isteği toplumsal çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Türkiye’de İslamî yaşam, İslamî kültür ile modern ve geleneksel olanın tekrar irdelenmesiyle yeni bir döneme girilmiştir. Kadının hak arayışında en çok kazanım elde ettiği bir dönem olmuştur (Çelik 2016: 2,5,8). Fazilet Partisi ve bazı cemaatlerin çalışmalarına sol eğilimli kadın dernekleri şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır. 28 Haziran 1996’da Necmettin Erbakan’ca kurulup 30 Haziran 1997’ye değin görevini sürdüren Refah Partisi- Doğru Yol Partisi Koalisyon Hükûmetinin 3 Temmuz 1996 günü Mecliste kabul edilen 54. Hükûmet programında kadınların toplumda konumunu olumsuz etkileyen unsurların yok edilmesi üzerinde durulmuştur (TBMMZC, Dönem 19, Birleşim 119, Cilt 390: 367-394). İlk kez eş ile aynı sorumluluk kavramı gündeme gelmiştir. Anayasa Mahkemesince erkeğin zina yapmasını suç sayan TCK’nin 441 maddesi kaldırılmıştır. Aynı şekilde Türk Medeni Kanunu’nun 153. maddesi değiştirilerek kadının kendi soy isimlerini erkeğinkinden önce kullanmaları sağlanmıştır. Mecburi eğitim 5’ten 8’e yükseltilmiştir. 13 ilin valiliklerinde kadının statüsü komisyonu birimlerinin kurulması, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığınca “Kırsal Kalkınmada Kadın Daire Başkanlığı” tesis edilmesi gibi çalışmalar öteki uygulamalar arasında olmuştur (Adım Adım Kadın Erkek Eşitliği 2003: 1).

30 Haziran 1997’de Mesut Yılmaz Başbakanlığında göreve başlayan Anavatan Partisi (ANAP)-Demokratik Sol Parti (DSP) ve Demokrat Türkiye Partisi (DTP) Koalisyon hükûmetinin 7 Temmuz 1997’de Meclis’te kabul edilen 55. Türkiye Hükûmeti Programında, kadın-aile konuları aynı başlık altında incelenmiştir. Bunun tabi bir neticesi olarak hemen her hükûmet programında aile içindeki şiddetin önlenmesi için medeni nikâhın yaygınlaştırılması aile bütünlüğünün güçlendirilmesi ile ilişkilendirilmiştir (55. Hükûmet Programı: 1997: 35-36). 11 Ocak 1999’da Bülent Ecevit’ in Başbakanlığında kurulan Demokratik Sol Parti Azınlık Hükûmetinin 12 Ocak 1999 günü TBMM’ ce kabul edilen 56. Türkiye Hükûmeti programında, *“Türkiye, bölgesinde ve dünyada barış ve istikrarın önde gelen güvencesidir. Bölgesinde ve İslam âleminde demokrasinin, laikliğin, çağdaşlaşmanın ve kadın-erkek eşitliğinin öncüsüdür...”* ifadesi kullanılarak, Türkiye Müslüman ülkeler içerisinde kadın-erkek eşitliğinin öncü ülkesi olarak gösterilmiştir (56. Hükûmet Programı 1999:7). 18 Nisan 1999’da yapılan genel seçimler sonrasında 28 Mayıs 1999’da Bülent Ecevit’in kurduğu DSP-MHP-ANAP Hükûmetinin 4 Haziran 1999’da TBMM’ce kabul edilen 57. Türkiye Hükûmeti programında, kadınların giyimlerine ilişkin ifadelere yer verilmiştir. Bu dönemde “Türkiye Barolar Birliği Kadın Hakları Komisyonları Ağı” (TÜBAKKOM) kurulmuştur. Kişilere şahsi müracaat etme hakkını veren CEDAW sözleşmesi kabul edilmiştir.¹ Türk

¹ 18.12. 1979 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda 34-180 sayı ile kabul edilen *Kadına Karşı Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi*. Bu sözleşmeye göre taraf ülkeler kadınlara karşı ayrımcılığın her çeşidinin ortadan kaldırması yükümlülüğünü üstlenmiştir. Gülay Arslan, “Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme (Öngörülen Haklar ve Öngörülen Usuller)”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 62 /1-2,3, 2004, s. 5.

Medeni Kanunu Tasarısının yasalaşması için “Hep Birlikte” sloganıyla bir toplantı düzenlenerek Türk Medeni Kanunu değişikliği TBMM’ ce kabul edilmiştir (56. Hükûmet Programı 1999:7).

1990’lardan 2000’lerin başına kadar kadının dini referanslı giyim tarzı tartışmaları siyaset ve toplumsal özgürlük alanlarında ağırlıklı bir yer işgal ederken kadınların erkek-egemen tabir karşısında yine modern bir perspektifle gerçekleştirmeye çalıştıkları faaliyetler olarak kendini göstermeye başlamıştır. Kadın haklarını daha sıra dışı ifadelerle savunan Konca Kuriş değişik feminist çevrelerin eleştiri ve saldırılarına maruz kalmıştır. (Özdemir 2019: 1570-1580)

2.1. Kadının Eşitlikçi Toplum Düzeni Kurma Çalışmalarında Yeni Bir Dönem

2000 yılı ile birlikte dünyada ve Türkiye’de kadının hak arayışı konusunda daha hızlı gelişmeler olmaya başlamıştır. OECD Kalkınma Merkezi’nin Sosyal Kurumlar ve Cinsiyet Endeksi (SIGI), 180 ülkedeki resmi kanunlar, toplumsal normlar ve uygulamalar toplumsal kurumlarda kadına karşı mevcut ayrımcılığı ülke çapında bir ölçü olarak kabul etmiştir. Kadınların birçok ülkede politikaya merak sarmaları, siyasi parti ve hükûmetlerde eskiye nazaran daha çok görev almaları, onların medeni haklarında da gelişme ve dönüşüme katkı yapmakla birlikte demokrasiye de fayda sağlamıştır. Ancak hiçbir ülkede kadınların ülke meclislerinde temsil oranları %35’in üzerine çıkmamıştır (Açar; Topuz 2022: 124, 126).

Türkiye’de 2000 yılında Kadın Sığınakları ve Dayanışma Merkezleri Kurultayı düzenlenmiştir. Burada kadına karşı şiddetin önlenmesinde kadınları bir araya toplamak amaçlanmıştır. Örgütlenme açısından e-mail grupları oluşturulmuştur. Dönemin en önemli tartışması kürtaj konusunda olmuştur. 2000’li yıllarda hükûmetler kadının her alandaki hak arama mücadelelerinde onlara daha çok destek vererek o zamana kadar oluşmuş hak kayıplarını tolere edecek düzenlemeler yapmışlardır. Türkiye’de parti ve dernek bağlantısı olmayan entelektüel dindar kadınlar Müslüman kadının kimliği açısından önemini, dindar kadının konumunu tartışmaya ve yazmaya devam etmişlerdir. Dindar kadını başkalaştıran onu damgalayan ve “öteki” durumuna düşüren laik(çi) kadın profili de eleştirilmiştir. KASAD-D ve AKDER, HAZAR Derneği ve Başkent Kadın Platformu, Mor Çatı (1990), Anne -Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV 1997), Kamer Vakfı (1997), Ka-Der (Kadın Adayları destekleme Derneği 1997) gibi kadın mücadele dernekleri kurulmaya başlamıştır (Akman 2020: 78,79).

Parti programında kadınların kamusal alandaki varlığını modernizmin bir gereği olarak kabul eden Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) sosyal politika alanında aile kurumunu güçlendirici çalışmalar yapmıştır. 3 Kasım 2002’de yapılan genel seçimlerde gösterdiği başarı sonucunda iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül tarafından kurulan 58. Hükûmete ait program (58. Türkiye Hükûmeti) 23 Kasım 2002 günü Mecliste kabul edilmiş olup sağlıklı bireyler ve aile mutluluğunun sağlanması bakımından kadın problemlerinin giderilmesi gerektiği vurgulanmıştır (<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP43.htm> E.T. 12.08.2022). 14.03.2003-29.08.2007 tarihleri arasında görev yapan I. Recep Tayyip Erdoğan Hükûmeti (59. Türkiye Hükûmeti) döneminde uygulamaya konulan 2003 tarih ve 4857 sayılı Yeni İş Kanunu’nun birinci bölümünde eşit davranma ilkesi adıyla geçen 5.

Maddede işverenle işçiler arasında insani hakları bakımından ayrımın kabul edilemeyeceği kanıt zorunluluğu, eşit ücret, annelik izni ve işe yerleştirmelerde eşitlik hususlarında yeni hükümler benimsenmiştir (İş Kanunu 2003:4). Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü yasal statüye sahip olmuştur. İşe alımlarında cinsiyet ayrımcılığının kaldırılmasına yönelik 2010 tarih ve 14 sayılı Başbakanlık Genelgesi çıkarılmıştır. 2003 yılında *Uçan Süpürge* koordinatörlüğünde düzenlenen *ÇEDAV Sivil Toplum Forumuna* Başkent Kadın Platformunun da desteği ile elliden fazla İslamcı feminist kadın temsilcisi katılmıştır. Ancak burada bazı kadın hakları savunucuları tarafından başörtülü kadınların sorunlarının yeterince gündeme gelmesi engellenmiştir. Türkiye’de 2004 ve 2005 yıllarında değişik illerde yapılmış olan toplantılarda feminist ve İslamî feminist kadın hareketlerinin ortak noktaları belirlenememiştir. Kadın sorunlarının tespiti ve ortak bir çözüm bulma gayretleri hükûmet çalışmalarıyla sınırlı kalmıştır. 2005 yılından itibaren CHP destekli bazı dernekler AK Partinin İslamist kadın politikalarına karşı eylemler yapmışlardır. *Anadolu Ulusal Uyanış ve Dayanışma Platformu* kurulmuş, 2006’dan itibaren *Cumhuriyet Kadınları Derneği* öncülüğünde halk yürüyüşleri ve Cumhuriyet mitingleri yapılmıştır (Çağatay 2020: 328).

Töre ve namus cinayetlerinin önlenmesi, kadın ve çocuğa yapılan şiddetin nedenlerinin incelenip gerekli önlemler için 2005’te TBMM’de Meclis Araştırma Komisyonu faaliyetlerine başlamıştır. Komisyonun isteği ile kadına yapılan şiddet ile mücadele için 2006 tarih ve 17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi çıkarılmıştır. Ailenin korunması hususundaki Kanun’un eksikliklerini ortadan kaldırmak üzere ilgili maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü “Kadına Karşı Şiddete Son Ulusal Kampanyası” düzenlemiştir. Anayasa’nın 10 ve 90. maddelerindeki revizyonlarla kadın hakları konusunda güçlendirmeler yapılmıştır. II. Recep Tayyip Erdoğan Hükûmetinde (60. Türkiye Hükûmeti) aile kavramına çok güçlü bir vurgu yapılarak TBMM’de Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu kurulmuştur (Kayağıl 2015: 47).

İslamî veya dindar kimliği ile toplumda yer etmek isteyen kadınlarla ilgili dönüm noktası sayabileceğimiz yıl 2013 yılı olmuştur. Kurulan kadın dernekleri kadın hakları mücadelesinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Ayrımcılık, dışlama, şiddet, cinsel istismar vb. konularda inisiyatif geliştirilmiştir. Burada en önemli inisiyatifler *Kadına Şiddete Karşı Müslümanlar inisiyatifi* (KŞKMİ), *Reçel Blog* ve *Havle Derneği* olmuştur. Kadın hakları ve mücadelesi konusunda 2013 ve sonrası dönemde sosyal medya platformları çok iyi bir şekilde kullanılarak siyasi amaçlara bakılmaksızın kadınların sorunları ortak bir ses ile dile getirilmeye başlamıştır. Yükselen kadın sesleri hükûmetlerin çalışmalarına pozitif yansımış, kadınların çağrıları böylece karşılık bulmuştur. III. Recep Tayyip Erdoğan Hükûmetinin (61. Türkiye Hükûmeti) Meclise sunulan programında kadınların sorunlarının güçlü toplum amaçlarına ulaşılmasında önemli bir araç olduğu vurgusu yapılmıştır. Ahmet Davutoğlu Hükûmeti (62. Türkiye Hükûmeti) programında yine güçlü bir toplum yaratmada kadının karşılaştığı zorlukların azaltılması üzerinde durulmuştur (Kayağıl 2015: 47).

Üçüncü dalga feminizm dönemini *Kadının İnsan Hakları Söylemi Dönemi* olarak niteleyen çevreler ise İslamî feminizm ve başörtülü kadınların sıkıntılarının öteki kadınlar gibi toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile alakalı olduğunu dile getirmiştir. Kadının evdeki rolü yanında toplumsal ve kamusal alanda da var olması gerektiği ön plana

çıkıştır. AK Parti Hükûmeti ve Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM), AK-DER ve ÖNDER gibi derneklerin çalışmaları neticesinde İslami feminizm kendisini kurumsallaştırmıştır. 28 Şubat sürecini görmüş ve yaşamış olan kadınların modernizm eleştirileri belirleyici olmuştur. Böylece kadınlar dini kimlik ve hayat tarzları ile birçok alanda kendilerini kabullendirmiştir. Seküler feministler ise 2011'de AK Parti hükûmetini kadın hakları mücadelesini muhafazakarlaştırdığı yönünde eleştirmiştir. Devletin cinsiyet alanında toplumsal eşitlik politikası 2011'de AK Partinin üçüncü kez iktidar olması ile değişik bir boyut kazanmıştır. Kadın işlerinden sorumlu Devlet Bakanlığı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına çevrilmiş, 2012 tarih ve 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun veya kamuoyunda bilineni adıyla İstanbul Sözleşmesi², aile kurumunun sağlıklı geleceği için tartışmaya açılmıştır. Sol eğilimli feminist örgütlenmeler gücünü yitirmeye başlamış, kadın hareketleri sadece feminizm ortak söyleminde bir araya gelmeye başlamıştır (Çağatay 2020: 329).

2014'te düzenlenen Uluslararası Kadın ve Adalet Zirvesini AK Parti Hükûmetinin kadın politikalarını daha da siyasallaştırdığı için ayrıca eleştirmiştir. Siyasal iktidara sahip bir partinin özellikle kadın politikalarını yürütürken kendi kadın kolları teşkilatının KADEM gibi derneklerle birlikte hareket ederek çözüm arayışları çabaları birçok kadın derneklerinde takdirle karşılanmıştır (Dinçer 2020: 246, 247). Hükûmet politikaları çerçevesinde yapılan çalışmalar hükûmet ile kadın dernekleri arasındaki iş birliğine dayalı olarak yapılmaya devam etmiştir. 2011'de sosyal politikalar alanında çalışmalar yürütmek üzere İstanbul'da Sosyal Politika, Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği (SoPD) kurulmuş, Ankara'da ise Pembe Hayat Kuirfest Festivali yapılmıştır. Yine 2011'den itibaren her yıl 8 Mart gününde kadın gece yürüyüşleri düzenlenmiştir.

II. Ahmet Davutoğlu Hükûmeti (63. Türkiye Hükûmeti) Programında kadına yönelik şiddet eylemlerinin önlenmesi amacıyla ilk defa 18 yaş altı evliliklerin önüne geçilmesi ve kız çocuklarının eğitimlerini sürdürmeleri bakımından teşvik edici uygulamaları kapsayan mobil eğitimlerden kız çocuklarının yararlandırılması şeklinde özel tedbirlerin alınmasına değinilmiştir. Binali Yıldırım Hükûmeti (64. Türkiye Hükûmeti) Döneminde, önceki hükûmet programının adalet, can güvenliği, kadın, iş hayatı ve işe alımlar kısmında bulunan kadın konulu hedeflerin korunduğu görülmektedir;

AK Parti Hükûmetlerinde kadının özgürlüğü ve hak arayışı konusuna daha duyarlı bir şekilde yaklaşılarak birçok mağduriyet ortadan kaldırmıştır. Kadın istihdamının teşvik edilmesi, aile ve iş hayatının uyumlu hale getirilmeye çalışılması gibi faaliyetler toplumsal cinsiyet politikalarının da omurgasını oluşturmuştur. Türban meselesi halkın gündeminden yavaş yavaş düşmeye başlamıştır. 2010 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri sonrasında 2013'teki yasal düzenleme ile türbana özgürlük büyük oranda sağlanmıştır. Kadınlarla ilgili feminist söylemlerin daha çok İslamî feminizm merkezli olmaya başlaması kadının özgürlükçü toplum düzeni oluşturma çabasında inanç özgürlüğü isteklerini de ön plana taşımıştır. Laik feminist çevrelerin

² Avrupa Konseyince hazırlanarak, 45 devlet ve AB üye ülkelerince kabul edilen, Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçinde Şiddeti Önleme ve Bununla Mücadelede Yasasıdır. Temel standartlar ve ülkelerin bu konudaki sorumluluklarını içeren uluslararası bir insan hakları sözleşmesidir.

İslamî feminizm hareketinin tepkisini alacak biçimde kadın örgütlenmesinin diğer toplumsal hareketlerle aynı noktada birleşmesi bazı çatışma alanlarının doğmasına yol açmıştır. Bu dönemde kadın ve onun toplumsal rolü ve etkinliği üzerine yapılan söylemler bazı kesimlerden tepki çekmiştir. Kürtaj, kadın-erkek eşitliğinin yaratılıştaki yeri, kadının öncelikli olarak rol-modelinin neler olduğu, her kadının en az üç çocuk doğurması gerektiği gibi ifadeler bu süreçte gündeme damgasını vurmuştur (Yenilmez 2016: 15-18).

AK Parti Hükûmetlerinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulması ile kadın sorunları devletin en üst mercilerinde aktif olarak mevkilenmiş olup, Bakanlığa sürekli olarak bir kadının atanması ile de siyasal ve yönetsel düzeyde kadının kendisini en üst seviyelere çıkarmasının yolu açılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi ile kabinedeki kadın bakan sayısı artarken, Cumhurbaşkanlığında konuyla bağlantılı birimlerin oluşturulması, kadınların daha eşitlikçi bir toplum düzeni kurmada ellerini güçlendirmiştir. 2018 sonrasında Eşitlik Adalet Kadın Platformunun da çalışmaları ile kadının etnik ve dini aidiyetlerinin yadsınmadan yükselişi süreci başlamıştır. Dünya Ekonomik Forumunca yayımlanan 2020 yılı “Küresel Cinsiyet Eşitliği Raporu”nda Türkiye, 153 devlet içerisinde 130. olmuştur. Bu rapora göre, dünyada cinsiyet eşitsizliğinin en çok yaşandığı konular; gelir-ücret eşitsizliği, politikaya eşit katılım, devlet kurumlarında cam tavan etkisi ve eğitim olmuştur (Eren 2021:90).

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye’de kadının hak mücadelesi tartışmaları Tanzimat Dönemi’yle başlamıştır. Tanzimat ile II. Meşrutiyet (1908) arasındaki süreçte toplumsal konumlarını sorgulamaya başlayan kadınlar, kamusal bir platform oluşturmuştur. Balkan Savaşlarından Millî Mücadele’ye kadar geçen sürede kadın hakları mücadelesi yine cinsiyet temelli hak söylemleri üzerinden gelişmiştir. 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu ile laik, milliyetçi ve Batıyı örnek alan Türk kadınının ailedeki konumlarını iyileştirerek onların kamusal yaşama kitlesel olarak katılımları sağlanmaya çalışılmıştır.

1930’larda kadınların siyasal haklar elde etmesi kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasında önemli bir adım olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dünya düzeninde kadının ailedeki rolünü vurgulayan söylemler geliştirilmiştir. Hükûmet programlarında kadının sadece aile içindeki yükümlülüklerine değinilmiştir. 1980 sonrasında siyasal İslam’ın yükselmesi feminizmin devletten bağımsız bir şekilde gelişmeye başlamasına yol açmıştır. 1990’larda Üçüncü dalga feminizmi sürecinde “İslamî feminizm” meselesi gündeme oturmuştur. İletişim teknolojileri ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte feminizm söylemleri ve kadın hareketlerinde ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Hükûmet Programı’nda kadınlarla ilgili hususlar kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. 28 Şubat süreci Türkiye’de kadının hak arayışında en çok kazanım elde ettiği bir dönem olmuştur.

Kadın hakları ve mücadelesi konusunda 2013 ve sonrası dönemde yükselen kadın sesleri hükûmetlerin çalışmalarına pozitif yansımış, kadınların çağrıları böylece karşılık bulmuştur. İslamî feminizm kendisini kurumsallaştırmıştır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulması ile kadın sorunları devletin en üst mercilerinde yer bulmuş, Bakanlığa sürekli olarak bir kadının atanması ile de siyasal ve yönetsel düzeyde kadının kendisini en üst seviyelere çıkarmasının yolunu açmıştır.

Türkiye, kadınlara parlamentosunda yer verme açısından pek çok gelişmekte olan ülkenin gerisinde bulunmaktadır. 1999'daki parlamento seçimlerinde %4 olan kadın milletvekili oranı 2007'de 9.5'e ulaşmıştır. Ancak 2014'de tekrar yüzde 4'e düşmüştür. Bu oran 2014'den beri düşüş eğilimindedir. Toplumsal cinsiyet kimliği kadınların siyasete katılımında hala önemli bir engel durumundadır. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği endeksinde göre Türkiye dünyada 125. sırada yer almaktadır. Hayatın her alanında toplumsal cinsiyet eşitliğini hedef alan mevzuata ve kadını şiddete karşı korumaya yönelik olarak hazırlanan yasaların güçlendirilmesine rağmen kadınların hala eşitsizlikle mücadele ettikleri görülmektedir. KADES vb. uygulamalar ile kadına yönelik şiddet eylemlerinde azalma olmuş, bu da kadının hak arayışı mücadelesine ivme kazandırmıştır.

Türkiye'de Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar feminizm-İslamî feminizm çerçevesinde şekillenen kadının eşitlikçi toplum düzeni arayışı meselesinin uzunca bir süreçte tartışılarak günümüze kadar gelmesi kadınların ortak bir noktada birleşmelerini de engellemiştir. Özellikle ideolojik ve ön yargılı yaklaşımlar meselenin özüne inilememesine ve sürüncemede kalmasına neden olmuştur. Yine de cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında sivil toplum örgütleri, siyasi partiler ve hatta hükümet programlarında ortaya konan politikaların günden güne gelişmesi kadının toplum içindeki yeri ve statüsü güçlenmiştir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

TBMMZC.1993. Dönem 19, Birleşim 119, Cilt 390, s. 367-394.

Araştırma Eser ve Makaleler

Açer, Tuğba Metin; Topuz, Senem Kurt. 2022. "Kadın Parlamenter Oranlarının Ülkelerin Sosyal Kurumlar ve Cinsiyet Endeksi (SIGI)'ndeki Yerine Etkisi". *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* 24: 123-137.

"Adım Adım Kadın Erkek Eşitliği". 2003. *Türk Hukuk Sitesi: 1* (Erişim 15.05.2022.)

Akman, Canan Aslan. 2008. "Sivil Toplumun Yeni Aktörleri Olarak İslami Eğilimli Kadın Dernekleri". *Toplum ve Demokrasi Dergisi* 2(4): 71-90.

Ali, Zehra. 2017. *İslami Feminizmler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Arslan, Gülay. 2004. "Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme (Öngörülen Haklar ve Öngörülen Usuller)", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 62 (1-2,3): 1-41.

Arslan, Şengül Altan. 2017. "Kadın Odaklı Politikaların Hükümet Programlarına Yansımaları Üzerine Bir Analiz". *TBB Dergisi Özel Sayı*: 416-39.

Akyılmaz, Öznur- Köksalan, M. Emre. 2016. "Türkiye'de İslami Feminizm ve Kadın Kimliğinin Yeniden İnşası: Reçel Blog Örneği". *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 24 (2): 124-145.

Aykut, Ebru. 2020. *İfratla Tefrit Arasında Müslüman Osmanlı Kadınları ve Feminizm. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Feminizm*. ss. 56-67 içinde İstanbul: İletişim Yayınları.

Aynur, Hatice Şahin. 2013. “İslami Feminizm ve Feminist Kur’an Okumaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13(3): 89-122.

Badran, Margot. 2009. *Islamic Feminism: What's in a Name? Feminism in Islam: Secular and Religious convergences*. London: One World Oxford.

Berktaş, Fatmagül. 2004. *Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye: Sivil Toplum ve Demokrasi Konferansı Yazıları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi Yayınları.

Bilal, Melissa. 2020. “Osmanlı Ermeni Feminizmi: Zabel asadur’un Nesi Radikaldi?”. ss. 39-42 içinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çakır, Ruşen. 2000. “Dindar Kadının Serüveni”. *Birikim Dergisi* 137: 27-35.

Candemir, Delta Meriç. 2020. “2000’lerde Feminizm:Türkiye’de Feminist Hareketler ve Dijital Aktivizm”. ss. 158-163 içinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çağatay, Selin. 2020. “Kemalist Feminizm: Kadın Hareketi Tarihinin Göz Ardı Edilmiş Bariz Gerçeği”. ss. 313-330 içinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çelik, Adnan. 2016.“İslami feminizm: Türkiye’de Başörtüsü ve Tüban”. *İndigo*. <https://indigodergisi.com/2016/07/islami-feminizm-feminizm-hareketleri>. Erişim 08.07.2022.

Dağlı, Nuran. 1988. *Hükümetler ve Programları 1980-1987*. Haz. B. Aktürk, Cilt III. Ankara: TBMM Basımevi.

Dinçer, Gülşen Çakır. 2020. “Feminizmle İlişkisi Bağlamında Türkiye’de İslamcı Kadın Hareketi”. ss. 239-250 içinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

53.Hükümet Programı. 1996. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

55. Hükümet Programı. 1997. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

56. Hükümet Programı. 1999. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Eren, Sıla Sabancılar. 2021. “Toplumsal Cinsiyet, Kadın Bedeni ve Kürtaj Hakkı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* 3 (2): 89-101.

Göle, Nilüfer. *Melez Desenler*. 2000. İstanbul: Metis Yayınları.

Göle, Nilüfer. 1992. *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.

Güç, Ayşe. 2008. “İslami Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2): 649-673.

Gürhan, N. 2010. "Toplumsal Cinsiyet ve "İslami Feminist" Söylem: Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları". ss. 366-383 içinde *Samsun International Symposium*.

Işık, Mehmet Fatih. 2022. "Feminizm Kim(ler) İçindir: Bell Hooks", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları dergisi* 24: 1-12.

İngün, Özlem. 2005. "Feminizm ve İslam ilişkisi: 'İslami Feminizm'. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Kalır, Haktan. 2022. "Gökyüzünün Ayetleri: Platon'da Koruyucu Kadınlar ve Koşullu Kabul". *Fe Dergi* Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları 14 (1): 1-12 <https://cins.ankara.edu.tr/>

Kanner, Efi. 2020. "Son Osmanlı Döneminde Rum Milletinde Kadın Haklarıyla İlgili Görüşler". ss. 43-55 içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karataş, Evren. 2009. "Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Edebiyatımızda Kadın Sesleri". *Electronic Turkish Studies* 4(8): 1652-1673.

Kayağıl, Muhammet Enes. 2015. "Türkiye-AB Müzakere Sürecinde Sosyal Politikada Yaşanan Gelişmeler". *Çalışma Dünyası Dergisi* 2: 34-58.

Keşoğlu, Birsan Talay. 2020. "Yalnızlıktan Meşruiyete: 1980 Sonrası Kadın Hareketi ve Kurumsallaşma". ss. 148-157 içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Korkmaz, Arif. 2017. "Feminizmin Modern Dönem Kur'an Tefsirine Etkileri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6 (2): 940- 956.

Kutluata, Zeynep. 2020. "Balkan Savaşları'nın ve Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Kadın Hakları Söylemlerine Yansımaları". ss. 64-77 içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Lebib Selim. 1915. "Türk Kadınlığının Harb-i Umumideki Faaliyetleri". *Türk Yurdu* 5 (94): 244-259.

Michel, Andree.1984. *Feminizm*. İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları.

Mükerrem Belkıs. 1918. "Kız Mekteplerinde Ahlak ve Terbiye-i Ahlakiye". *Kadınlar Dünyası* 176: 155-177.

Os, Van. – A.N.M., Nicole. 2001. "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm". ss. 330-355 içinde *Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özdemir, Hacı. 2019. "İslami Feminist Konca Kuriş". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 5 (31): 1569-1581.

Sarıca, Ülkü. 2009. "Esnek Çalışmanın Cinsiyeti". *Feminist Politika* 3: 34-36.

Selim, Sibel; Ok, Beyza Nur. 2022. "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Eğitim: Keşfedici Mekânsal Veri Analizi". *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi* 6 (1): 187-200.

- Sevim, Ayşe. 2005. *Feminizm*. İstanbul: İnsancıl Yayınları.
- Sinkaya, Pınar Arıkan. 2010. İran İslam Cumhuriyeti'nde Kadın Meselesi ve İslami Feminist Hareket". *Akademik Ortadoğu* 5 (1): 43-67.
- Şişman, Nazife. 2013. *Emanetten Mülke*. İstanbul: İz Yayınları.
- "Asker Ailelerine Yarıdımçı Hamınlar Cemiyeti Tarafından". 1915. *Tasvir-i Efkâr*. (1Haziran 1331-24 Haziran): 3.
- Hukümetler. <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP43.htm>. Erişim 1.03.2022.
- Tohidı, Nayareh. 2004. "İslami Feminizm' Tehlikeler ve Ümit Vaad Eden Unsurlar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (11): 279-289.
- Tuksal, Hidayet Şefkatli. 2010. "Kadın erkek eşit değil mi?". *Star Gazetesi* (21 Ekim 2010): 1-3. <https://www.star.com.tr/guncel/>
- Tuksal, Hidayet Şevkatli. 2020. "Türkiye'de İslami Feminizm Tartışmaları". ss. 216-223 içinde *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Müdâfaa-i Milliye'nin Hediyeleyeri. 1915. *Turan*, (9 Mayıs 1331-22 Mayıs 1915): 3.
- Ulviye Mevlan. 1918. "Düşünüyorum". *Kadınlar Dünyası* 63: 1-12.
- Yenilmez, Meltem İnce. 2016. "Türk Siyasal Hayatında Kadınlar: Görünmez El'den Görünür Kimliklere". *Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (Research Turkey) Dergisi* 5 (1): 15-28.
- Yakup Kadri. "1916. Zeynep Kadın". *İkdam* 6999 (7 Ağustos 1916): 116-117.
- Yılmaz, A. Mesut. 1991. *Hükümet Programı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Yılmaz, Zehra. 2015. *Dişil Dindarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://cins.ankara.edu.tr/>

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP43.htm>

<http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php?t=2740>